

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Ələyazması hüququnda

TEYMUR QOCA OĞLU SADIQOV

ƏRƏB VƏ İBRİ DİLLƏRİNDƏ MÜƏYYƏNLİK
VƏ QEYRİ-MÜƏYYƏNLİK KATEQORİYALARININ
MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

İxtisas: 5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universiteti Şərqsünaslıq fakültəsinin Ərəb filologiyası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: akademik
V.M.Məmmədliyev

filologiya üzrə elmlər doktoru
N.N. Məmmədov

Rəsmi opponetlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
M.D.Novruzov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
S.S.Süleymanov

Aparıcı təşkilat: AMEA akademik Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutu

Müdafiə “ 16 “ 05 2014-cü ildə saat “ _____ ”-də AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda yaradılmış birdəfəlik İxtisaslaşdırılmış Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 26 AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Ünvan: Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti, 115.

Avtoreferat “ _____ ” _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

Birdəfəlik ixtisaslaşdırılmış
Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
ilah.ü.f.d.

Z.A.ƏBİLOVA

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Dilin tələblərinə tabe olmaq, onun qayda-qanunlarına əməl etmək hər birimizin vətəndaşlıq borcudur. Dil insanın mənəvi aləminin əks-sədasıdır. Ulu Tanrının insana bəxş etdiyi ən ecazkar və qüdrətli nemətdir. Dil hər bir millətin, xalqın varlığı deməkdir. Dünyada yüzlərlə dil mövcuddur. Doğma ana lisanımız olan Azərbaycan dili isə bizim üçün bu dillərin sırasında ən möhtəşəmidir.

Həyat göstərdi ki, ulu öndər Heydər Əliyev bütün ömrü boyu Azərbaycan dilinə məhz millətin taleyi kimi yanaşaraq onu sevməklə bərabər, keşiyində də mərdliklə dayandı, nüfuzunu qaldırdı, tərəqqisi üçün illərlə mübarizə apardı və istəyinə nail oldu. Elə bu şərəfli xidmətin nəticəsidir ki, ana dilimizin adı çəkilən kimi ulu öndəri xatırlayırıq. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin dil siyasətinin müəyyənləşməsində Heydər Əliyevin xidmətləri unudulmazdır. 18 iyun 2001-ci il tarixdə ümummilli lider tərəfindən "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərman verildi. Həmin tarixi fərmanda Azərbaycan ədəbi dilinin portreti çox aydın çəkildi, keçdiyi tarixi yola ətraflı işıq salındı.

Həmin fərmanda deyilir: "Azərbaycan dilinin bu günkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır. Azərbaycan dilinin dünya dilləri arasında ən kamil dillərdən biri olduğu həqiqətini bir çox xalqların görkəmli nümayəndələri də dönə-dönə etiraf etmişlər. Onlar öz əsərlərində bu dili XIX əsrdə Avropada geniş yayılmış fransız dili ilə müqayisə edərək onu Avrasiyanın hər tərəfində işlənən bir dil kimi yüksək qiymətləndirmişlər". Bu tarixi fərman Azərbaycan ədəbi dilinin taleyinə, sözün həqiqi mənasında, yaşıl işıq saldı.

2001-ci ilin avqust ayında isə ümummilli liderin ana dilinə bəslədiyi məhəbbətin bir tarixi hadisəsi də baş verdi. Azərbaycan dilini dövlətçiliyin əsas rəmzi kimi qiymətləndirərək 1 avqust ölkəmizdə Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili bayramı kimi qeyd edildi. Ulu öndərə məxsus bir fikir bu gün də bizim hər birimiz üçün istiqamətverici mənə daşıyır: "...Musiqi də, ədəbiyyat da, ayrı-ayrı tarixi abidələr də millətin milliliyini təsdiq edir. Amma millətin milliliyini ən birinci təsdiq edən onun dilidir. Əgər Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində ədəbiyyat da olmaz, Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində mahnılar da olmaz, musiqi də olmaz".¹

¹ Axundov A. H.Əliyevin dil doktrinası dil və dövlət problemi. "Dirçəliş XXI əsr" jurnalı, 2004 il, aprel, №62, s. 46-55.

Lakin ulu öndərin tövsiyyələrindən biri də o idi ki, hər bir Azərbaycan gənci öz ana dilini mükəmməl bilməklə və sevməklə bərabər həm də dünyanın digər dillərini də öyrənməyə çalışsın.

Belə ki, müasir dövrdə Müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu və regiondakı liderlik mövqeyi gündən-günə artır. Son illərdə Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyəti, xüsusilə də xarici mədəniyyət siyasəti sahəsində fəaliyyəti nəzərəçarpacaq dərəcədə dinamikliyi ilə fərqlənir.

Müasir dövrdə Azərbaycanın Şərq ölkələri ilə mədəni münasibətləri xarici mədəniyyət siyasəti, bu ölkələrin dünya siyasətində və mədəniyyətində artan rolu nəzərə alınaraq həyata keçirilir. Bu ölkələrdə zəngin mədəni infrastrukturun mövcudluğu mədəni əlaqələrin qurulmasında geniş imkan çalarlarını açır. Hal-hazırda Azərbaycan, Yaxın və Orta Şərq ölkələri olan Ərəb ölkələri və İsrail ilə mədəni əlaqələrin qurulması sahəsində əməli addımlar atır. Sadalanan ölkələr ilə ölkəmizin mədəni əməkdaşlığının mövcud olan tarixi ənənələri müasir mərhələdə onların daha da genişləndirilməsinə böyük təkan verir.

2000-ci il oktyabrın 3-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ulu öndər Heydər Əliyevin Yəhudi təqvimilə Yeni il Roş-Ha-Şana bayramı münasibətilə Azərbaycanın Yəhudi icmasına ünvanladığı təbrik telegramında deyilirdi: «Çoxmillətli cəmiyyətimizin tam və bərabərhüquqlu üzvləri olan yəhudilər öz milli adət və ənənələrini qoruyub saxlamaqla, tarixən olduğu kimi, bu gün də Azərbaycanın ictimai-siyasi, elmi-mədəni həyatında yaxından iştirak edir, respublikamızın tərəqqisi və inkişafı üçün vətəndaşlıq borclarını yerinə yetirir».¹

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra dünya birliyi ölkələri ilə ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələri daha da genişlənir və bu səbəbdən xarici dillərin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən də Azərbaycanın bir çox universitetlərində müxtəlif dillərin akademik şəkildə tədrisi məqsədilə bir çox fakültə və kafedraların fəaliyyətinə təkan verilmişdir. Belə fakültələrdən biri kimi BDU-nin Şərqsünaslıq fakültəsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu fakültədə ərəb, fars və türk dilləri artıq uzun illər idi ki tədris olunur, mühüm elmi nailiyyətlər əldə olunmuşdu. Lakin 1993-cü ildən etibarən fakültədə ivrit, çin, yapon, koreya, urdu dilləri üzrə də şöbələr fəaliyyətə başlamış və çox uğurla öz işini davam etdirir.

¹ Axundov A. H.Əliyevin dil doktrinası dil və dövlət problemi. "Dircəliş XXI əsr" jurnalı, 2004 il, aprel, №62, s. 46-55.

məkdədir. Şərqsünaslıq fakültəsində ibri şöbəsinin fəaliyyətə başlaması və bu sahədə artıq mühüm elmi tədqiqat işlərinin aparılması Azərbaycanda Hebraistika məktəbinin əsasının qoyulduğuna bariz nümunədir. Ölkəmizdə hebraistikanın inkişafı isə öz növbəsində müqayisəli samişünaslıq kimi çox mühüm bir dilçilik sahəsinə cıgır açmışdır. Artıq bu sahə üzrə bir çox məqalə və digər tədqiqat əsərləri çapdan çıxsa da, müqayisəli samişünaslığa həsr olunmuş fundamental araşdırmalar həyata keçirilməmişdir. Bu baxımdan təqdim olunan dissertasiya işi respublikamızda müqayisəli samişünaslıq sahəsində qələmə alınmış ilk işlərdən biri və dilçiliyin bu sahəsinin inkişafına mühüm təkan hesab oluna bilər.

Beləliklə, ümumi və xüsusi dilçilikdə müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik məsələsinin öyrənilməsi mühüm yerlərdən birini tutur. Müasir dilçilikdə R.Qrasser, P.Qreyer, Q.Qiyam, V.Kallinson, B.Serebrennikov, O.İ.Moskalski, K.Q.Kruşeniski və başqaları bu məsələ barədə ilk əsərlərin müəllifləridirlər. Hind-Avropa, sami, türk dil qruplarında, o cümlədən Azərbaycan dilində müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası təsdiq və inkar, təsirlik və təsirsizlik kateqoriyaları kimi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Ənənəvi ərəb qrammatika elminin ilk nümayəndələri olmuş Sibəveyhi, İbn Cinni, əz-Zəməxsəri, İbn Malik, İbn Yəiş və müasir dövr ərəb dilçiliyindən Abbas Həsən, Seyyid Əhməd Həşimi və başqaları, ibri qrammatika elminin nümayəndələrindən isə orta əsr filoloqlarından İbn Xəyyuc, Menahem ben Saruk, İbn Şaprut, David Kimxi, Avropa hebraistlərindən N.Qezenius, L.Koqan, E.Lipinski və başqaları tərəfindən müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik məsələsi tədqiq edilmişdir və bu problemə çox aydınlıq gətirilmişdir.

VII əsrdə islam dini meydana gəldikdən sonra yəhudilər ərəb dilinə daha çox maraq göstərməyə başladılar. Belə ki, həmin dövrlərdən başlayaraq ərəb dili bəşəriyyətin ən əhəmiyyətli dillərindən birinə çevrildi və bir çox xalqlar bu dili öyrənməyə başladılar. Ərəb dili dini əhəmiyyətlə yanaşı, dünyəvi əhəmiyyət də daşımağa başladı. Bu dildə çoxlu sayda ədəbi, tarixi, coğrafi əsərlər, səyahətlərin təsviri, fəlsəfə, dəqiq və təbiət elmlərinə aid olan külli miqdarda kitablar meydana çıxdı. Bu dildə digər xalqların elm və ədəbiyyatının zənginləşməsində böyük rol oynayan zəngin və qiymətli poeziya nümunələri də mövcuddur. Bu poeziya nümunələrindən bir hissəsi əsasən islamdan əvvəlki dövrlərə aid olsa da, əksəriyyəti məhz islamın zühurundan sonra meydana gəldi¹.

¹ Сэмюэль Р. По тропам Еврейской Истории. США, 1967 г., 368 с.

Təqribən iki yüz ildən artıq müddətdə (900-1150) xristian Avropasında yaşayan yəhudilərin müsəlman ölkələrində yaşayan soydaşlarının mədəni inkişaflarından az məlumatları vardı, gəlib çatan cüzi məlumatlar isə bəzən bir neçə nəsil gecikirdi. Məsələn, ərəb şeir ölçüləri Aşkenazlara Raşidən iki nəsil sonra daxil olub.

Ümumiyyətlə, müsəlman ölkələrində yaşayan yəhudilərin elminin tərəqqisi, onlar tərəfindən əsas yazı dili kimi qəbul edilmiş ərəb dili ilə sıx bağlı idi.

Saadi Qaon (təqribən IX əsr) ərəb ölkələrində yaşayan əksər yəhudilərin ərəb dilində danışdıqları üçün Tanaxın ilk beş kitabını (Xumaş və ya Tövrat) ərəb dilinə tərcümə etmişdir. Yəhudilərin ticarət dili də ərəb dili olmuşdur. Buna sübut olaraq Qahirə Qenezində (qədim dövrə məxsus kitab arxivi) saxlanılan çoxsaylı məktubları, yazışmaları nümunə göstərmək olar¹.

Ərəb dilinə yeni tərcümələr edilməyə başlandığı bir dövrdə bu dil yəhudilər üçün yunan və hind elminə yol açdı.

Beləliklə, yəhudilər o dövrün intellektual tələblərinə uyğun olaraq ibri dilinin inkişafında maraqlı deyildilər. Əksinə, onların həmin dövrdə elmi anlayışları yəhudi dilində düzgün ifadə edə bilməmələri ərəb dilindən imtina etməmələri üçün səbəb idi.²

Xristian Avropasındakı yəhudilərin müsəlman İspaniyasının yəhudiləri ilə əlaqə vasitələrinin zəif olmasına baxmayaraq, təqribən 1100-cü ildə xristianlar İspanyanı işğal etdikdən sonra onlar arasında mədəni əlaqələr yaradıldı, eyni zamanda, ola bilsin ki, xristian alimlərinin ərəb elmi ədəbiyyatının zənginliyinə olan marağı bu əlaqələrin möhkəmlənməsinə səbəb oldu. Həmin xristian alimləri ərəb ədəbiyyatını yəhudilərin köməyi ilə latın dilinə tərcümə edirdilər. Belə tərcümələrdən biri də Barselonadan olan Avraham bar Xiya Safsordanın tərcümələri idi. O, cənubi Fransada yaşayan yəhudilərin istəyi ilə riyaziyyat, fəlsəfə və digər elmlərdən kitablar yazıb, hətta ensiklopediya belə tərtib edirdi. O, bu kitabları yazarkən öz vətəninə istifadə edilən Bibliya dövrünün ibri dilindən istifadə etməmişdir. O əsasən, cənubi Fransa yəhudilərinin işlətdikləri Mişna ibri dilindən istifadə etmişdir. Avrahamın yazı üslubunda ərəb dilinin təsiri hiss olunurdu. Beləliklə, yəhudi dilində ilk tərcüməçilər

¹ Краткая Еврейская Энциклопедия. Глав.редакторы: Ицхак О., Михаель З. Ред.Совет: проф. Шмуэль Эттингер и др., Том II, Иерусалим, 1982 г., 868 с.

² Сэмюэль Р. По тропам Еврейской Истории. США, 1967 г., 368 с.

meydana gəlməyə başladı¹.

Bu fəaliyyətin nəticəsində Mişna ibri dili müəyyən dəyişiklərə məruz qaldı. Tərcüməçilər cümlələri ərəb dilinin strukturu üzərində qururdular. Onlar məharətlə ibri qrammatikasının imkanlarından istifadə etməklə ərəb sintaksisini təqlid edirdilər. Tərcüməçilər yalnız elmi terminləri ifadə etmək zərurətindən yox, həm də bir qədər ərəb ifadəlik üsullarını təqlid etmək üçün minlərlə söz yaratdılar.

Tərcümələrin ardınca ibri dilində orjinal yazışmalar meydana gəlməyə başladı. 1170-80-ci illərdə Maymonid Misirdə ibri dilində özünün hallaxa (yəhudi ravvinləri tərəfindən təyin edilmiş qanun toplusu) qanunlarına həsr etdiyi böyük bir əsərini – “Tövratın təkrarı” və ya “Yad ha-Xazaka” əsərini yazaraq ona fəlsəfi giriş verdi ki, burada da tərcüməçilik üsulunun təsirini asanlıqla seçmək olurdu. Onun oğlu isə atasının yolunu davam etdirərək etik-fəlsəfi bir elmi əsər yazmışdır².

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı bir dilin müəyyən bir sahəsini hərtərəfli araşdırarkən qohum dillərə müraciət edib həmin dillərdə mövcud olan analogi qrammatik qanunauyğunluqları aşkar edib, onları komparativ (müqayisəli) tədqiq etmək çox məqsədəuyğun hesab edilə bilər. Deyilənləri nəzərə alaraq, bu dissertasiyada da ərəb və ibri dillərində müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyalarının qarşılıqlı müqayisəli təhlilinin aparılması heç də təsadüfi deyil.

Ərəb və ibri ədəbi dillərində müəyyənlik və qeyri-müəyyənliklə əlaqədar işlədilən elementlər mövcuddur. Dilçilik nəzəriyyəsində belə element artikldır. Hər hansı bir dilin artikl sisteminin tədqiqi həmin dilin tərkibi elementləri məsələsinin həlli deməkdir. Əgər dildə artikl mövcud-dursa, onda orada hansı artiklların olduğunu aşkara çıxarmaq lazımdır. Müxtəlif artikllar, başqa sözlə desək, artikl sisteminin tərkibi elementləri özlərinə məxsus funksiyaları ilə bir-birindən fərqlənir. Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik artikllarını bir-birindən ayırmaq üçün “müəyyənlik” və “qeyri-müəyyənlik” sözlərinin mənalarını aydınlaşdırmaq və bu iki məf-humu bir müstəqil kateqoriyanın komponentləri kimi nəzərdən keçirmək lazımdır³. Sovet şərqşünaslığında hər hansı bir dildə artikl problemini hərtərəfli işıqlandırmaq üçün aşağıdakı üç məsələni həll etmək zəruri hesab edilir:

a) artiklın işlədilməsi ilə əlaqədar olan müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyasının mahiyyəti məsələsi;

¹ Рабин Х. Краткая история иврита – 1990 г., 97с.

² Yənə orada

³ Beeston A.F.L. The Arabic language today, London, 1970, p. 147.

b) müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası ilə artikl arasındakı əlaqənin xarakteri məsələsi;

c) müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası ilə artiklın, dilin funksiyalaşdırılması sistemindəki rolu məsələsi¹.

Bu mühüm məsələlər indiyədək ayrıl-ayrı dilçilik istiqamətlərində müxtəlif şəkildə izah edilmişdir.

Hər hansısa bir dildə müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyasının mahiyyəti məsələsinin həllinə antik dilçilikdən başlanmışdır. Ümumi artikl nəzəriyyəsi Avropa qrammatika sisteminin əsas hissəsini təşkil edir.

Müəyyənlik və qeyri-müəyyənliyin öyrənilməsinə həsr edilmiş əsərləri xronoloji ardıcılıqla nəzərdən keçirdikdə, elmlə dil haqqında müqayisəli tarixi metodun meydana gəlməsindən sonra artikl nəzəriyyəsinin ümumi inkişaf mənzərəsi aydın görünür.

Müəyyənlik artiklı ilə bərabər qeyri-müəyyən artiklın da mövcud olması onların (müəyyənlik və qeyri müəyyənlik artiklların) mənalarının müstəqil şəkildə öyrənilməsi zərurətini doğurur. Bu da müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası məsələsinin aydınlaşdırılması deməkdir.

Artıklın öyrənilməsində ilk istiqamət işarə nəzəriyyəsi hesab edilir.² Bu nəzəriyyənin mahiyyəti onunla izah edilir ki, hər hansı bir determinasiya (müəyyənləşmə) müəyyən işarə xarakteri daşıyan hərəkət nəticəsində meydana çıxır. Başqa sözlə desək, hər hansı əşya, yaxud hadisəyə işarə edildikdə o müəyyənləşir və məlum olur.

İşarə nəzəriyyəsinin belə geniş surətdə yayılması və inkişaf etdirilməsi ondan irəli gəlir ki, dillərin əksəriyyətində müəyyənlik artiklı işarə əvəzliyindən əmələ gəlir. B.M.Qrande belə hesab edir ki, müəyyənlik artiklı özünün lokallaşdırma (məhdudlaşdırma) qüvvəsini itirmiş, zəiflədilmiş işarə əvəzliyidir.³

Konkretləşdirmə nəzəriyyəsinin mahiyyəti isə ondan ibarətdir ki, burada sözün mücərrəd və konkret mənası nəzərdə tutulur. Bu nəzəriyyə sahəsində əhəmiyyətli fikirləri olan Q.Qiyam diqqəti, daha çox ümumiləşdirmənin mənasına cəlb edir. Müəllif belə hesab edir ki, ümumiləşdirmənin mənası qeyri-müəyyən və həmçinin müəyyən artiklın köməyi ilə öz ifadəsini tapır. Avropa dilçiliyi tarixində ilk dəfə isimlərin artiklsız işlədilməsi hadisəsi ayrıca bir forma kimi nəzərdən keçirilir ki, bu da sıfır artiklıdır.

¹ Головин М.Н. Язык и статистика, Изд. «Просвещение», М., 1971г., 190 с.

² Moscati S., Spitaler A., Ullendorff E., von Soden W. An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages. – Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1980, – p. 568.

³ Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков. – Изд. «Наука», М., 1972 г., 441с.

Fərdiləşdirmə nəzəriyyəsinin nümayəndəsi olan V.Şeyerleynin fikrincə artiklın vəzifəsi sözün məzmununu fərdiləşdirməkdən ibarətdir.

V.F.Qırqas də həmin mövqedən çıxış edərək göstərir ki, artiklın vəzifəsi determinasiya ilə əlaqədardır, determinasiyanın mahiyyətini isə o, tamamilə fərdiləşdirməyə gətirib çıxarır¹ L.A.Bulaxovski nəzəriyyəsində iki hal daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Əvvəla, o, determinasiyanın dərəcələrini müəyyən edir. Beləliklə, müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik, onun fikrincə, ayrılıqda deyil vahid determinasiya kateqoriyası kimi öyrənilməlidir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu kateqoriya təkcə müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik hadisəsinin deyil, müəyyən halından qeyri-müəyyən halınadək olan boşluğu əhatə edən çoxdərəcəli iyerarxiya sistemindən ibarətdir. L.A.Bulaxovski nəzəriyyəsində ikinci mühüm cəhət artiklın determinasiyadan asılılığıdır, yəni artikl determinasiyanın ifadəsinə xidmət edir. Amma, determinasiya artiklla nə eyniləşdirilir, nə də oxşadılır, belə ki, bir çox dillərdə determinasiya artiklın köməyi olmadan kontekstdə öz ifadəsini tapır. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, artikl hər hansı dil üçün zəruri element deyildir².

İşarə nəzəriyyəsinin nümayəndələrindən olan A.Solomonnikin fikrincə artiklla işlədilən isim həm danışana, həm də qulaq asana məlumdur. Bu artıq o deməkdir ki, müəllif yalnız artiklın vəzifəsini müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik ifadə vasitəsi kimi deyil, həmçinin kommunikativ vahidlərin yaradılmasında müvafiq semantik kateqoriyanın da vəzifəsini müəyyən etməyə cəhd edir³.

Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz artikla aid üç nəzəriyyə şübhəsiz ki, həmin problemin (artikl probleminin) öyrənilməsi üçün kifayət deyildir.

Artikl probleminin tədqiq edilməsi məsələsində O.İ.Moskalskaya, V.Matezius, Y.Firbas və ümumi dilçiliyin bir çox başqa nümayəndələrinin fikirləri daha maraqlıdır. Onlar bu problemi sintaktik aspektdə həll etməyi təklif edirlər. İnamla deyə bilərik ki, müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyasının mahiyyətinin sintaktik aspektdə açılması gələcəkdə düzgün istiqamətlə gedəcəkdir.

Belə ki, müasir ərəb və ibri dillərində müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik məsələsinin bu aspektdə izah edilməsi daha geniş imkanlara malikdir. Əvvəla, istər ərəb, istərsə də ibri dili məsələnin mahiyyətini bu baxımdan açmaq üçün zəngin dil materialı verir, ikincisi isə problemin belə həll edilməsi hər iki dilin sintaksisini dərindən tədqiq etməyə, dolay

¹ Гиргас В.Ф. «Очерк грамматической системы арабов». С.-Петербург 1873 г., 192 с.

² Булаховский Л.А. Введение в языкознание. М., «Учпедгиз», 1954 г., 174с.

³ Соломонник А. Грамматика иврита. Иерусалим, 1983 г., 220 с.

yolla olsa da, imkan verir. Bu baxımdan orta ərəb və ibri qrammatika nəzəriyyəsinin bu sahədə olan xidməti qeyd edilməlidir. Bu nəzəriyyə artıq kateqoriyasını ayrıca nəzərdən keçirməsə də, sintaktik məsələlərin izahında müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyasına münasibətdə orta ərəb və ibri qrammatiklərinin mövqelərinə toxunur.

Müstəqil Azərbaycanda digər sahələrlə bərabər Şərqsünaslığın da inkişaf etdiyi və dövlətimizin Ərəb ölkələri və İsrail ilə hər sferada əlaqələrə, əsasən elmi-tədqiqat sahəsinə xüsusi diqqət yetirdiyi bir vaxtda dissertasiya işinin mövzusu aktual sayıla bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu mövzu Respublikamızda indiyə qədər heç bir dissertasiyanın xüsusi tədqiqat obyektı olmamışdır (yəni ərəb dilində müəyyənlik və qeyri müəyyənlik məsələsi müəyyən qədər tədqiq edilmiş də, ibri dili ilə paralel müqayisəli şəkildə tədqiq edilməyib, müqayisələr və təhlillər aparılmayıb).

Mövzu ilə əlaqədar bir sıra mənbələr və elmi-nəzəri ədəbiyyat ilk dəfə məhz bu tədqiqatda təhlilə cəlb edilmiş və ya istifadə edilmişdir.

Lakin hər hansı dilin istənilən sahəsində müqayisəli təhlil və tədqiq aparılarkən ilk öncə həmin dillərin mənsub olduqları xalqların tarixi inkişaf əlaqələrinə qısa nəzər yetirmək mütləqdir.

Müstəqil dövlətimizin Şərq ölkələri, xüsusən də ərəb ölkələri və İsrailə əməkdaşlıq etməsi zəminində ərəb və ibri dillərinin öyrənilməsi və tədqiq edilməsi bugünkü gün üçün aktual hesab edilə bilər.

Belə ki, ticarət, qarşılıqlı mədəni əlaqələr, ünsiyyət-bunların hamısı təmaslı dillərin qarşılıqlı təsirə məruz qalmasına səbəb olub. Bu cəhətdən ərəb və ibri dilləri də istisna deyil.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın başlıca məqsədi antik dövrdən başlayaraq müasir dövrə qədərki dilçilərin müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik haqqında olan fikirlərini bir yerə toplayaraq ümumi nəticələr əldə etmək, ərəb və ibri dilçiyində bu kateqoriyanın başlıca vəzifələrini üzə çıxarmaq, bu sahədə fəaliyyət göstərmiş ərəb və ibri dilçi-filoloqlarının rolunu öyrənməkdən və onların fəaliyyətlərini nəzəri cəhətdən qiymətləndirməkdən ibarətdir. Qeyd edilən məqsədə tam və sistemli şəkildə nail olmaq üçün dissertasiyada qarşıya qoyulan aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

- Ənənəvi ərəb qrammatikləri və Avropa ərəbşünaslarının qeyri-müəyyənlik haqqında fikirlərinin mənzərəsini yaratmaq;
- Qeyri-müəyyənliyin bəlağət gözəlliyi, onun bəlağət hədəflərini nümunələrlə göstərmək;
- Qeyri-müəyyənlik və tənvin məsələsini araşdırmaq;
- Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bir kateqoriyanın iki komponenti kimi məsələsini araşdırmaq;

– Ərəb və ibri dillərində müəyyənliyin ifadə üsullarını müqayisəli şəkildə tədqiq etmək.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Mövzu ilə bağlı müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı alimlər tərəfindən bu və ya digər dərəcədə tədqiqat işi aparılmışdır. Xüsusilə ərəb dilçiliyində bu kateqoriyanın rolu (yeri) kontekstində dünya şərqşünaslığının Rusiya və keçmiş sovet məkanının görkəmli nümayəndələrindən olan B.M.Qrande¹, Q.M.Qobucan², Q.Ş.Şarbatov³ və başqaları xeyli iş görmüşlər.

Azərbaycanda isə görkəmli alimlər akademik V.M.Məmmədəliyev⁴, Ə.M.Məmmədov⁵, İ.Şəms⁶, X.Əl-Abbasi⁷, N.N.Məmmədov⁸ və başqaları ərəb dilçiliyinin bu və ya digər sahələrindən bəhs etmişlər. Alimlərimiz adı çəkillən mövzuya toxunsalar da, digər sami dilləri (xüsusilə ibri dili) ilə müqayisələr aparmaq məqsədini qarşıya qoymamışlar.

Mövzu ilə bağlı ərəb alimlərinin də bir sıra tədqiqatları mövcuddur (burada misal olaraq İbni Cinni⁹, əs-Sibəveyhi¹⁰, əs-Siyuti¹¹ və digərlərini göstərə bilərik).

Yəhudi alimlərindən V.Qezenius¹², V.Melyantsev¹³, M.N.Zislin¹⁴ və başqaları da bu mövzu ilə bağlı araşdırmalar aparmışlar.

¹ Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков. – Изд. «Наука», М., 1972 г., 441 с.

² Габучан Г.М. Теория артикля проблемы арабского синтаксиса. М., «Наука», 1972 г., 224 с.

³ Шарбатов Г.Ш. Современный арабский язык. Изд. «восточная Литература», М., 1961 г., 112 с.

⁴ Məmmədəliyev V.M. Ənənəvi ərəb dilçiliyində cümlə üzvləri məsələlərinə dair, Yaxın və Orta Şərq xalqları dillərinin sintaksisi, ADU, 1986 il, s. 35-39.

⁵ Məmmədov Ə.C.Ərəb ədəbi dilində bəzi isimlərin qrammatik cinsinin qeyri sabitliyi, Elmi əsərlər, №2. Bakı, ADU, 1976 il, s.12-15.

⁶ Şəms İ.Q. Klassik ərəb dili morfoloqiyasının əsasları – Bakı 1983 il, 122 s.

⁷ Əl-Abbasi X.N. Ərəbizmlərin Azərbaycan ədəbi dilində semantik dəyişiklikləri, Bakı, 2003 il, 192 s.

⁸ Məmmədov N.N. Qurani-kərimin üslub xüsusiyyətləri. Bakı-2008 il, 373 s.

⁹ ابن جنّي، الخصائص، بيروت، ٢٠٠٤

¹⁰ سيبويه. الكتاب. بولاق، 1316 هـ، 410 ص.

¹¹ السيوطي جلال الدين. المزهر في علوم اللغة و انواعها. بيروت، 2005، 485 ص.

¹² В.Гезениус. Еврейская грамматика. Санкт-петербургская типография императорской академии наук. 1874 г., 600 с.

¹³ В.А.Мелянцев. Новая история стран Азии и Африки XVI-XIX веки. М., 2004

¹⁴ Зислин М.Н. Восточная школа еврейских грамматиков в X-XIII вв. (По материалам неопубликованных рукописей библиотеки имени М.Е.Салтыкова – Щедрина в Ленинграде) //«Семитские языки», вып. 2 (ч. 2), издание 2-е, исправленное и дополненное, М., 1965 г., 780 с.

Adı cəkilən alimlərin tədqiqatlarında mövzunun bu və ya digər tərəfi müəyyən dərəcədə öyrənilmişdir. Hazırkı tədqiqatda isə ilk dəfə olaraq Azərbaycan Şərqşünaslığında müəyyənlik və qeyri müəyyənlik kateqoriyaları ərəb və ibri dilləri əsasında kompleks halında öyrənilir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində Azərbaycan şərqşünaslıq elmində ərəb və ibri dillərində müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyalarının geniş müqayisəli təhlilinə ilk dəfə müraciət edilmişdir. Bu tədqiqat işində ərəb və yəhudi dilçilərinin fikirləri, onların əsərləri daxil edilib təhlil olunmaqla yanaşı, bu dillərdə “müəyyənlik” və “qeyri müəyyənlik” kateqoriyaları ilə bağlı Avropa samişünas dilçilərinin də fikirlərinə, mülahizələrinə geniş yer ayrılıb.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiyanın yazılışı prosesində tarixi-müqayisəli və sistemli təhlil, eləcə də ümumiləşdirmə metodlarından istifadə olunmuş, mövzu ilə bağlı yazılmış elmi əsərlərə tənqidi, araşdırıcı münasibət bəslənilmişdir. Burada görkəmli dilşünas alimlərin, nəzəriyyəçi mütəxəssislərin, şərqşünasların fikirlərinə istinad edilmişdir.

Tədqiqatın elmi-təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiyanın əsas müddəaları klassik və müasir ərəb, habelə ibri dillərinin tarixi haqqında mövcud olan ədəbi-elmi və nəzəri-estetik fikir və təsəvvürləri genişləndirir. Eyni zamanda, işin materialları dünya şərqşünaslığında toplanmış dilçilik əsərlərinə münasibətdə yeni konsepsiyadan çıxış etməyə imkan verir. Tədqiqatın elmi ümumiləşdirmə və nəticələri bu mövzuda yazılacaq elmi işlər üçün çıxış nöqtəsi ola bilər.

Bu tədqiqat işinin ayrı-ayrı müddəaları və yekun nəticələrindən ölkəmizin ərəb və hebraistika (ibrişünaslıq) ixtisası verən universitetlərində müvafiq mühazirələrin hazırlanmasında geniş istifadə etmək olar. Həmçinin dissertasiya işinin mətni Respublika İbrişünaslıq elmində bu günə qədər müşahidə olunan boşluğun müəyyən qədər doldurulması, ərəb və ibri dillərinin müqayisəli tarixi ilə bağlı proqram, dərslik və dərs vəsaitlərinin yazılması üçün də faydalıdır. Dissertasiyanın nəticələrindən yəhudi və ərəb dillərinin tarixi ilə məşgul olan mütəxəssislər, tələbə, magistr və doktorantlar da faydalana bilər.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Təqdim olunan dissertasiya işi Bakı Dövlət Universiteti Şərqşünaslıq fakültəsinin Ərəb filologiyası kafedrasında müzakirə edilmiş və müdafiəyə məsləhət görülmüşdür. Tədqiqat işinin əsas müddəaları dissertantın Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi nəşrlərdə çap edilmiş məqalələrində öz əksini tapmışdır. Dissertasiya işi ilə bağlı müəllifin Azərbaycanda və xaricdə məqalə və tezisləri çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqat işinin “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, onun tədqiq olunma səviyyəsi araşdırılmış, dissertasiya işinin obyektini təyin edilmiş, tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri, qaynaqları, nəzəri və metodoloji əsasları, elmi yeniliyi və praktik əhəmiyyəti izah edilmişdir. Mövzunun aktuallığı əsaslandırılarkən bir sıra amillər əsas götürülmüşdür. Bildiyimiz kimi, müstəqil dövlətimizin Şərq ölkələri, xüsusən də ərəb ölkələri və İsrailə əməkdaşlıq etməsi zəminində ərəb və ibril dillərinin öyrənilməsi və tədqiq edilməsi bugünkü gün üçün aktual hesab edilə bilər. Belə ki, Azərbaycan Şərqşünaslığında samişünaslığın inkişafı məqsədilə ilk dəfə olaraq ərəb və yəhudi dillərinin müqayisəli şəkildə dissertasiya səviyyəsində işlənilib və tədqiq edilməsi özü özlüyündə aktualdır. Hazırkı dissertasiya işi iki qohum dillər olan ərəb və ibril dillərinin müqayisəli təhlilinə həsr olunur. Müqayisəli təhlil zamanı tədqiqatın məqsədi müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik anlayışını və ya adların (və ya sözlərin) müəyyənlik və ya qeyri-müəyyənliyini morfoloji, sintaktik və semantik cəhətdən müəyyən etməkdir. Tədqiqat zamanı müəyyənlikdə işlədilən adlarda (və ya sözlərdə) baş verən dəyişiklər (hərəkələrin istər ərəb istərsə ibril dillərində dəyişdirilməsi, vurğuların yer dəyişmələri, hərflərin assimilyasiyası və sair dəyişiklər) öz əksini tapmışdır.

Mövcud tədqiqat işinin girişinə əsasən iki sözügedən dillərin daşıyıcısı olan xalqlara tarixi əlaqələr aspektindən yanaşılıb. Belə ki, dillərin müqayisəsi xüsusilə də ərəb və ibril dillərinin müqayisəsindən danışarkən, bizim ilk öncə ərəb və yəhudi xalqlarının qarşılıqlı tarixi əlaqələrinə müəyyən yer ayırmağımız mütləqdir.

Birinci fəsil **“Ümumi dilçilikdə və samişünaslıqda (ərəb və ibril əsasında) qeyri-müəyyənlik məsələsinin qoyuluşu”** adlanır. Dörd paragrafdan ibarət olan birinci fəslin birinci paragrafında əsasən ənənəvi ərəb qrammatika nəzəriyyəsinin eləcə də ibrilşünas (hebraistika) qrammatiklərinin müəyyən və qeyri-müəyyən sözlərin semantik və formal xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə yer ayrılıb. Həmçinin ənənəvi ərəb və ibril dilçiliyində tədqiqat miqyasına görə böyük bir sahəni sintaksis tutduğu və sintaksisin tədqiqi heç də birtərəfli olmadığı qeyd olunur.

Belə ki, sintaksisə dair yazılmış əsərlərdə¹ bizi maraqlandıran bəzi

¹ Məmmədəliyev V.M. Bəsrə qrammatikləri ərəb dili sintaksisinin bəzi məsələləri haqqında. Yaxın və Orta Şərq xalqları dillərinin sintaksisi. Bakı, ADU-1984, s. 3-13.; Габучан Г.М. Теория артикля проблемы арабского синтаксиса. М., «Наука», 1972 г., 224 с.; امين علي السيد. دراسات في علم النحو. : القاهرة. 1966 م، 200 ص. ابن سراج، الموجز في النحو، بيروت 1965، 402 ص.؛ محمد احمد ولد سليمان. أصول النحو. : القاهرة. 1966 م، 200 ص. مورتانيا. 1987 م، 97

məsələlərə ya toxunulmuş, ya da sintaksislə əlaqəli olan cəhətlər dərinədən izah edilmişdir. Ənənəvi ərəb qrammatikasının nümayəndələri sintaksisin tədqiqinin mərkəzi obyektini olan cümləyə daha çox fikir verirlər. Burada da, cümlənin xəbər tərkibinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, predikativlik ən nəhayətdə cümlənin mahiyyətini aşkara çıxarılmasından bəhs edilir. Bu paraqrafta əsas dil vahidi kimi ال (ərəb dilində müəyyənliyi bildirən artkl) və ה (ibri dilində müəyyənliyi bildirən artikl) göstərilməsinə baxmayaraq, artikl kateqoriyasının öyrənilməsi heç də müəyyən və qeyri-müəyyənliyin tədqiqinin olmaması göstərilir. Bu məsələnin mahiyyətini açmaqda artiklın izahı onun yalnız bir tərəfidir. Məsələn:

(müəyyən) kitab - کتاب - الكتاب - kitab (qeyri müəyyən)

(müəyyən) kitab - הספר-ספר - kitab (qeyri müəyyən)

Ərəb qrammatiklərinin fikrincə, müəyyənlik və qeyri-müəyyənliyin mənası dilin bütün vahidlərinə xasdır və bu, artiklın işlədilməsi nəticəsində deyil, həmin vahidlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Biz müəyyənlik və qeyri-müəyyənliyin təbiətini tamamilə üzə çıxarıdıqdan sonra artiklın işlədilməsini nəzərdən keçirə bilərik.

Birinci fəslin ikinci paraqrafında qeyri müəyyənlik və onun bəlağət gözəlliyinə həsr edilib. Ərəb dilində qeyri-müəyyənlik hər hansı bir sözün ümumi xarakteri ilə bağlı bir məsələdir. Məsələn: kişi, qadın, ağac və.s sözlər ümumi məna bildirməklə qeyri-müəyyənliyə dəlalət edir. Bu hal ibri dilində də belədir.

Əgər ibri dilində isim artiklsız işlənərsə, yəni qeyri-müəyyən olarsa bu zaman iki mənalı tərcümə yaranır. Məsələn:

Yaxşı müdriklik və ya müdriklik yaxşıdır - הכמה טובה

Düzdür, belə hallara çox az rast gəlinir. Bu da qeyri - müəyyəndə işlədilən sözün məna çalarını bir qədər də gözəlləşdirir.

Birinci fəslin üçüncü paraqrafında qeyri müəyyənliyin bəlağət hədəflərindən bəhs edilir. Burada Qurani-kərim və Tövratın ayələrindən nümunələr gətirilərək məsələnin mahiyyətindən danışılmış, Zəməxşərinin bu barədə söylədiyi fikirlərə aydınlıq gətirilmişdir¹

Birinci fəslin dördüncü paraqrafında isə qeyri-müəyyənlik və tənvin barədə qeyd olunub. Qeyri-müəyyənlikdən bəhs edərkən ağılımıza gələn ilk məsələlərdən biri kimi tənvin diqqəti cəlb edir. Tənvin ad qruplu sözlərin sonuna əlavə olunan hərəkətlərlə bildirilir. Ərəb dilində bəlağətlə bağlı bu tənvinləri qeyd etmək lazımdır:

¹ الزمخشري. كتاب المفصل في علم اللغة. مصر، 1321 م، 215 ص.

- a) Təmkin tənvini (sərf tənvini) (تنوين التمكن)
- b) Qeyri-müəyyənlik tənvini (تنوين النكرة)
- c) Ölçü tənvini (تنوين المقابلة)
- d) Əvəzətmə tənvini (تنوين العوض)
- e) Musiqi (uyuşma) tənvini – تنوين الترنم
- f) Zərurət üçün işlədilən tənvin – تنوين الضرورة
- g) Az-az hallarda, nadir olan tənvin – تنوين الشاذ¹

Bütün yuxarıda qeyd olunan hallar sübut edir ki, ərəb dilində olan bəlağət üsulları çox geniş xüsusiyyətə malikdir və ərəb dili bəlağət qaydaları öyrənildikcə mütəxəssislər qarşısında daha geniş üfüqlər açılır.

Ərəb dilindən fərqli olaraq ibri dilində bəlağət üsulları geniş xüsusiyyətlərə malik deyil lakin, qədim ibri dilində də tənvin anlayışı mövcud idi və bu hadisə, “mimləşmə” – adlanırdı²

Gündüz (gün - יום) - יומם

Ümumiyyətlə, ibri dilində qeyri-müəyyənlik ərəb dilində olduğu kimi geniş yer almayıb.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “**müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bir kateqoriyanın iki komponenti kimi**” başlığı altındadır. İkinci fəsil iki paraqrafdan ibarətdir. I paraqrafda komponentlərin mahiyyətindən bəhs olunur. Burada əvvəlcə ənənəvi ərəb qrammatiklərinin, yəhudi alimlərinin, eləcə də Avropa samişünaslarının fikirlərini nəzərdən keçirilərək müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik barəsində ümumi fikir əldə edilməsinin mümkünlüyü barədə söylənilir, daha sonra konkret misallar vasitəsilə bu kateqoriyanın bir – biri ilə bağlı olan iki komponentinin mahiyyətini ayır – ayrılıqda tədqiq edilir. Əvvəlcə Sibaveyhinin “vahid sayın başlanğıcıdır”³ fikrini əsas götürərək izah etməyə qeyri-müəyyənlikdən başlanılır. Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik məsələləri ilə maraqlanan alimlərin fikirlərini yekunlaşdıraraq gördük ki, onlar müəyyənlik əlaməti kimi אל artıqlı, qeyri-müəyyənlik əlaməti kimi isə tənvini göstərirlər. Müasir ibri dilində isə müəyyənlik ה artıqlı ilə ifadə olunduğu halda, qeyri-müəyyənliyin heç bir əlaməti yoxdur⁴

ספר - (qeri müəyyən) kitab – کتاب

הספר - (müəyyən) kitab - الكتاب

¹ جواهر البلاغة. مصر، 1962 م، 85 ص.

² חוה פרסט. הפועל ללומדי עברית. ירושלים תשנ"ו - 1956, עמ' 127

³ سيبويه ابو بشر عمرو بن عثمان بن قنبر. الكتاب. الجزء الثاني، دار الكتاب العربي للطباعة و النشر بالقاهرة،

1968 م، 240 ص.

⁴ דוד שחר. הרפתכותיו של ריקי מעוז ירושלים 1961

İbri dilində də *status constructus* (smixut) halında olan isim artikli qəbul etmir. Əgər belə birləşmələrdə ikinci tərəf müəyyəndirsə və yaxud xüsusi isimdirsə, bu halda bütöv birləşmə müəyyənlikdə olur.

קול נביא - (qeyri müəyyən) nəbi (qeyri müəyyən) səsi

קול הנביא - (müəyyən) nəbinin (müəyyən) səsi

קול שמואל - Samuelin (bu müəyyən) səsi

Bu paraqrafda hər iki qohum dillərdə müəyyənliyin işlədilməsi şəraiti haqqında geniş araşdırılmalar aparılmışdır.

II fəslin II paraqrafı komponentlərin tərkibdəki yeri barəsindədir. Burada ibri və ərəb dillərində izafət tərkibində müəyyənliyin və qeyri-müəyyənliyin olub-olmaması barədə fikirlər nümunələr əsasında göstərilmiş və bildirilmişdir ki, ibri və ərəb dilində izafətin müəyyənliklə və ya qeyri-müəyyənliklə olması birləşmənin ikinci tərəfindən asılıdır. Yəni izafətin ikinci tərəfi müəyyəndirsə deməli birləşmə bütövlükdə müəyyənlikdə hesab olunur və ya tərsinə izafətin ikinci tərəfi artiklısızdırsa birləşmə qeyri-müəyyənlikdə olur¹

(müəyyən) Ulpanın (müəyyən) tələbələri - תלמידי האולפן

(bu müəyyən) tələbənin (müəyyən) otağı - דירת הסטודנט

(hər hansı) uşaq (qeyri-müəyyən) səsi - קול ילד

İzafət tərkibində eyni zamanda müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik mənasının olmaması, birləşmənin müəyyən edilən üzvü kimi çıxış edən sözlə səciyyəlidir. İzafət birləşməsinin müəyyən edilən üzvü atributiv tərkibində olduğu kimi müəyyənlik, yaxud qeyri-müəyyənlik mənası kəsb edən söz ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mövqedə təkcə isimlər deyil, şəxs əvəzliləri də çıxış edə bilər. Məsələn:

استاذه – onun müəllimi, استاذ ناجع بك – Naci bəyin müəllimi

داخلها – onun daxili, داخل المكتبة – kitabxananın daxili

Tədqiqat işinin III fəslində “**Ərəb və ibri dillərində müəyyənliyin ifadə üsulları**” başlığı altında dörd paraqrafdan ibarətdir. Üçüncü fəslin birinci paraqrafında əsasən müəyyənliyi ifadə etmək üçün sözlərin (adların) əvvəlinə artırılan ال artiklı ا və ل olamaqla iki komponentdən əmələ gəlməsindən və bu artiklın aparıcı hissəsi ل hesab olunmasından sözlənir.

Qədim ibri dilində müəyyənlik ədatı - ה [ha] (boğaz samitlərindən əvvəl - ה-ha və ya - ה-he) olmuşdur. Məsələn:

הבית - ev - البيت
הדרך - yol - الطريق

¹ Сэмюэль Р. По тропам Еврейской Истории. США, 1967 г., 368с.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəyyənlik artıqlını bütün sami dilləri üçün ümumi bir hal kimi qəbul etmək mümkün deyil. Bu hal sami dillərinin bəzilərində və ayrı-ayrı formada təzahür edir.

Məşhur samişunas Qrandenin fikrincə, arami dilində א və ya ה aktikilları əvəzinə א və ya א işlənmişdir. Qrande bu artiklin ה işarə əvəzliyindən yarandığını iddia edərək bildirir ki, həmin əvəzliyin א hissəsi düşmüş və א hissəsi sözün sonuna artırılmaqla müəyyənlik artıqlını bildirmişdir¹

Məsələn:

גבר - kişi

bu kişi - גברא

Lakin qədim İran ərazisində işlənmiş arami dili variantında א artıqlı demək olar ki, özünün müəyyənlik bildirmə mənasını itirmiş və yalnız qərbi arami dialektində özünün bu xüsusiyyətlərini qorumuşdur. Sonunda א artıqlı olan sözlər kontekstdən asılı olaraq müəyyən və ya qeyri müəyyən hesab olunur.

Sami dillərində müəyyənlik artıqlının işarə əvəzliliklərindən yaranması barədə fikirlər üstünlük təşkil edir. Burada ibri dilində mövcud olan ה [ha] müəyyənlik artıqlı ilə ה işarə əvəzliyi arasındakı əlaqəyə nəzər salmaq yerinə düşər. İbri dilinin bir çox sözlərində müəyyənlik artıqlı özünün işarə etmə xüsusiyyətlərini indi də qorumaqdadır və bu hala ərəb dilində də rast gəlmək mümkündür. Bu dildə də א artıqlı özünün işarə etmə mənasını qorumuşdur.

Məsələn:

اليوم - bu gün - היום

الليلة - bu gecə - הלילה

المرة - bu dəfə - הפעם

Misallardan görüldüyü kimi ərəb dilində mövcud olan א müəyyənlik artıqlının də çox güman ki, mənşəyi işarə əvəzliyi ilə bağlıdır. Həmçinin bu artiklin müxtəlif mənalarda işlənən א ədatından yaranması ehtimalı barədə misallar gətirilib.

Üçüncü fəslin ikinci paragrafında ərəb və ibri dillərində bitişən əvəzliliklərin müvafiq qaydalara uyğun olaraq isim və ön qoşmalarla işlənməsi barədə bəhs edilir. Burada qeyd olunur ki, ərəb və ibri dillərində mövcud olan əvəzlilikləri bir-birinə digər sami dillərində olan əvəzliliklərlə uyğun gəlir. Əvəzliliklər öz növbəsində üç kəmiyyətə (müasir ibri dilində

¹ Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков. – Изд. «Наука», М., 1972 г., 441 с.

ikilik təsniyə olmadığı üçün iki kəmiyyətə), üç şəxsə və iki cinsə bölünür. Sözlərlə əlaqəsinə görə əvəzliliklər ayrıca yazılan (*מלת גוף* , *ضمير منفصل*) və bitişik yazılan (*כנוי-חבר* , *ضمير متصل*) olmaq üzrə iki yerə bölünür¹

Bitişən əvəzliliklər hər yerdə aid olduğu sözlə birgə deyilir və birgə yazılır. Fonetik cəhətdən də həmin sözün tərkibində əlavə hecanın yaranması ilə bir çox hallarda sözdəki vurğunun yeri dəyişə bilər.

Bitişən əvəzliliklər ismə izafətdəki ikinci ismin sözə birləşməsi kimi əlavə olunur və təqribən təyin edən sözün funksiyasını daşıyır. Buna görə də əvəzliyin əlavə olunduğu söz müəyyənləşir və artikl qəbul etmədən müəyyənlikdə hesab olunur. Bitişən əvəzlilik qəbul etmiş söz ərəb dilində geniş yayılmış izafət tərkibinə uyğun gəlir²

Üçüncü fəslin üçüncü paraqrafında ərəb və ibri dillərində isimlərin tərkibdə işlənməsi barədə izah verilir. Bir çox başqa dillərdə olduğu kimi ərəb və ibri dillərində də iki və daha artıq ismin eyni tərkibdə bir-biri ilə uzlaşmadan işlənməsi geniş yayılmış qrammatik hadisələrdəndir. Dilimizdə uzlaşmayan təyini söz birləşməsi kimi adlandırılan həmin birləşmə ərəb dilində izafət - *إضافة* , ibri dilində isə yaxınlıq, qarışıqlıq mənasında işlənən - *סמיכות* adlanır. Bu cür birləşmələrdə təyin yiyəlik hal vasitəsilə tərəflər arasında müxtəlif mənə əlaqələri vardır ki, bunların arasında daha çox işlənən cəhət birləşmənin sahibiyat və mənsubiyat bildirməsidir³

Bu birləşmələrdə diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də tərəflər arasındakı möhkəm əlaqəni bildirməkdən ötrü birləşmənin birgə vurğu ilə tələffüz edilməsidir. Bu kimi birləşmələr dilçilikdə “status constructus” – (tərkibi vəziyyət) adlanır.

Üçüncü fəslin dördüncü paraqrafında isə ərəb və ibri dillərində müəyyənliyin bəlağət əlaqəsindən bəhs edilir.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” adlanan hissəsində tədqiqata yekun vurulmuş və əsas elmi müddəalar ümumiləşdirilmişdir:

1. Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası bəzi dillərdə geniş bir kateqoriya səviyyəsinə yüksəlmədiyi halda, digər dillərdə tam vəhdət təşkil edən bir kateqoriyaya çevrilmişdir. Müxtəlif elmi mənbələrə əsaslanaraq deyə bilərik ki, müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bütün dil-

¹ Шарбатов Г.Ш. Русско-арабский словарь. М., «русский язык», 1979 г., 1056 с.

² Мəmmədov Ə.С. Өrəb dili – Bakı, 1971 il, 402 s.

³ Коковцов П.К. «Книга сравнения еврейского языка с арабским» Абу Ибрагима (Исаака) Ибн Баруна, испанского еврея конца XI и начала XII века, с приложением подлинного текста сохранившегося отрывок труда Ибн Баруна. СПб., 1893 г., 510 с.

lərdə öz ifadəsini tapır. Çünki, fikrin ifadə vasitəsi – cümlənin əsas komponentləri olan mübtəda və xəbər, müəyyən və qeyri-müəyyən sözlər vasitəsilə ifadə edilir. Doğrudan da cümlənin məqsədi qulaq asana yeni bir fikir çatdırmaqdan ibarətdir¹

2. Müəyyənlik artıqlı müəyyənetmə və ümumiləşdirmə funksiyasını yerinə yetirir. Məhz yerinə yetirdiyi ikinci funksiyaya görə müəyyən artıqlı qeyri-müəyyən artıqla yaxınlaşır. Bunu konkret misallar vasitəsilə izah etmişik.

3. İzafət birləşməsinin müəyyən, yaxud qeyri-müəyyən məna ifadə etməsi, birləşmənin birinci – əsas tərəfinin müəyyən, yaxud qeyri-müəyyən olmasından asılıdır. Birinci tərəfin müəyyənliyi, yaxud qeyri-müəyyənliyi isə ikinci tərəfdən asılıdır. İkinci tərəf müəyyən olduqda birinci tərəf, deməli bütün ifadə müəyyən, ikinci tərəf qeyri-müəyyən olduqda isə birinci tərəf, yəni birləşmə qeyri-müəyyəndir² Lakin, konkret misalların təhlili nəticəsində belə bir nəticəyə gəlirik ki, izafətin ikinci tərəfi qeyri-müəyyən olduqda belə birinci üzv həmişə nisbi müəyyənlikdə olur. Burada “nisbi” sözü təsadüfən işlənmişdir. Belə ki, *بيت* – ev sözü dedikdə doğrudan da qeyri-müəyyən məna ifadə edilir. Lakin, *بيت فقير* – kasıbın evi *بيت الفقير* dedikdə müəyyən bir fikir, məna ifadə edirik. *بيت فقير* – birləşməsinə çoxları qeyri-müəyyən məna ifadə edən birləşmə hesab edirlər. Düzdür, burada konkret bir məna ifadə edilmir, lakin, tamamilə qeyri-müəyyən də deyildir. Çünki, burada hər hansı bir ev haqqında deyil, məhz kasıbın evi haqqında söhbət gedir. Buradakı müəyyənlik mənası nisbidir.

4. Müəyyənliyin nisbi ifadəsi təkcə izafət birləşməsində deyil, predikativ və atributiv birləşmədə də özünü göstərir. Müxtəlif ədəbi mənbələrə əsaslanaraq onu deyə bilərik ki, nisbilik məsələsi təkcə müəyyənliyə deyil, qeyri-müəyyənliyə də aiddir³ Belə ki, bir əşya, cisim, maddə, yaxud hadisənin müəyyənliyi, yaxud qeyri-müəyyənliyi başqa birisinə nisbətən verilir.

Beləliklə biz, ərəb dilində müəyyənlik və qeyri-müəyyənliyin ifadəsi üçün lazım olan vasitələr, bu kateqoriyanın ərəb dilində tutduğu mövqe ilə yaxından tanış olduq.

Dissertasiya işi ibri dili ilə müqaisəli şəkildə araşdırıldığından bu

¹ Гараев М.И. Порядок слов в современном арабском литературном языке. Баку, 2001 г., 209 с.

² К проблеме артикля в арабском литературном языке. В сб., «Проблемы общего и частного языкознания», М., 1960 г., 179 с.

³ Крымский И.К. Проблемы артикля. «Вопросы языкознания». 1963 г., №4, 544 с.

dildə əldə olunan nəticələrə də ayrıca nəzər yetirmək labüddür.

İbri dilində artikldan aşağıdakı hallarda istifadə olunur:

5. Təyin etdiyi ismi müəyyənlikdə olan sifətlərin qarşısında : הבהורה הגבוהה [ha-baxura ha-qvoha] – hündür qız.

6. Vilayət, çay, dağ adları ilə: הנגב [ha-Neqev] – Neqev səhrası, הנילוס [ha-Nilus] – Nil çayı və s. Klassik mətnlərdə bəzi şəhər və ölkə adları da artiklla göstərilirdi: הלבנון [ha-Levanon]- Livan və s.

7. Cinsində tək olan isimlərlə: השטן [ha-satan] – şeytan və s.

Artıkl sözə bitişik yazılır, hərəkəsi qısa saitdən ibarət ilduğundan özündən sonra gələn ismin ilk hərfini qoşalaşdırır. Qoşalaşma דגש חזק adlanan diakretik işarənin köməyi ilə həyata keçirilir. Güclü daqəş boğaz samitlərindən א-[alef], ה-[he], ח-[xet], ע-[ayn] və ר-[reyş] hərfindən başqa bütün hərfələrlə işlənir. Boğaz samitləri qoşalaşma bilmədiyindən artiklin hərəkəsində müəyyən dəyişikliklər baş verir:

a) əgər isim א, ר, ה hərfələri ilə başlayarsa, ע hərfi ilə başlayarsa və onun hərəkəsi kamats olmasa, ע və ה hərfələri ilə başlayarsa, artiklin hərəkəsi kamats olur:

הארמון - [ha-armon] - dolab

הרעב - [ha-raav] - ac

b) əgər isim hərəkəsi kamats, ע, ה, ח, hərfələri ilə başlayarsa və vurğu bu hərfələrin üzərinə, düşməzsə artiklin hərəkəsi seqol olur:

ההר - [he-har] - dağ

החלב - [he xalav] - süd

c) digər hallarda artiklin hərəkəsi patax olaraq qalır.

8. İbri dilində izafətin iki forması vardır: sadə və mürəkkəb izafət. Sadə izafət birləşmələrində sözlər müəyyən dəyişiklərə uğrayır və hər bir isim özündən əvvəlki ismə tabe olur. Mürəkkəb izafətdə isə (סמיכות מורכבת) - [smixut murkevet]) tərəflər arasında של bağlayıcısından istifadə olunur və birinci tərəf bitişən əvəzliliklərlə işlənir¹

İbri dilində çoxişlənən söz birləşmələrindən olan izafətin aşağıdakı qrammatik xüsusiyyətləri vardır:

1) izafətin birinci tərəfi artiklla işlənir, məsələn:

מקום הספר - kitabın yeri

דבר המורה - müəllimin sözü

2) izafət parçalanmır: tərəflər arasında söz artırmaq olmaz, təyinedicilər birləşmədən sonra artırılır; əgər ikinci tərəf müəyyəndirsə o

¹ עשר וויזר. דקדוק הלשון העברית. תל-אביב -2009, עמ' 458

zaman təyinedicilər də müəyyənlikdə olur.

Uşağın təzə şalvarı - מכנסי הילד החדשים

3) izafətin cinsini birinci tərəf müəyyən edir.

Məktəb müəllimi - מורה בית הספר

9. İbri dilində artıqlıq ismi cümlənin mübtədası ilə işlədilir. Əgər mübtədə artıqlıq ilə işlənməzsə bu zaman uzlaşan təyin söz birləşməsinə çevrilir. Dünya dillərində xəbər ifadə vasitələrinin müxtəlifliyinə görə iki qrupa ayrılır: ismi və feli xəbər. Xəbəri ad qrupuna mənsub olan sözlərlə və ya söz birləşmələri ilə ifadə olunan cümlələr ismi cümlə adlanır.¹

a) Xüsusi isimlərlə - insan adları, yer adları ilə; Bu zaman artıqlıq işlənmir.

Akko gözəl şəhərdir - עכו היא עיר יפה

b) Ümumi isimlərlə və həmin isim müəyyən artıqlıq qəbul edir.

Qız bizim ulpanın şagirdidir - הבחורה תלמידה באולפן שלנו

c) əvəzliliklərlə; Bu zaman cümlə dərhal müəyyənlikdə olur.

Mən məktəbdə müəlliməm - אני מורה בבית ספר

10. Uzlaşan təyini söz birləşməsində isə sifət isimlə tamamilə uzlaşır, yəni cinsə, kəmiyyətə və müəyyənliyə görə. Məsələn:

qəşəng qız – הבהורה היפה

11. Xüsusi isimlər (bəzi istisnalıqlardan başqa) artıqlıq qəbul etmir, lakin onunla uzlaşan sifət mütləq müəyyənlik artıqlıq ilə işlənməlidir. Məsələn:

balaca Yusif - יוסי הקטן

12. İbri dilində işarə əvəzlilikləri הוא היא הם הן הנה canlı və cansız varlıqlarla o zaman işlədilir ki, onların adı indicə çəkilib. Bu işarə əvəzlilikləri cümlədə müəyyənliyi ifadə edə bilər, belə halda o özünü sifət kimi aparır, yəni müəyyənədicisi sözdən sonra gəlir, onunla cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşır. Məsələn:

Bu kişi (hansı ki, onun haqqında artıq danışmışıq) - האיש ההוא

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin nəşr olunmuş aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Употребление имен в сопряженной конструкции в арабском языке и в иврите // Kùltür evreni № 2 Ankara, 2010, s. 128-134
2. İşarə əvəzliyi ərəb dilində müəyyənlik vasitəsi kimi //Azərbaycanın görkəmli şərqşünas alimi, professor Mübariz Əlizadənin 100 illik

¹ И.Г.Троицкий. «Грамматика Еврейского языка». С.-Петербург, 1908 г., 486 с.

- yubileyinə həsr olunmuş “Şərq filologiyasının aktual problemləri” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. Bakı – 2011, s. 66-67
3. Употребление и значение определенного члена в арабском языке и в иврите // Dil və ədəbiyyat 1(77), Bakı, 2011, s. 8-11
 4. Категория определенности и не определенности в семитских языках (в арабском языке и в иврите) //Azərbaycanın görkəmli Şərqşünas alimi, akademik Vasim Məmmədəliyevin anadan olmasının 70 illik yubileyinə həsr edilmiş «Şərqşünaslığın aktual problemləri» mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. Bakı - 2012, s. 119-121
 5. Ənənəvi ərəb və ibri dilçiliyində qeyri-müəyyənlik məsələsi //Filologiya məsələləri №6, Bakı, 2012, s. 217-224
 6. История развития арабского языка и иврита //Межкультурные коммуникации №20, Тбилиси, 2013, с. 58-63
 7. Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bir kateqoriyanın iki komponenti kimi // AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu. Şərq filologiyası məsələləri (7-ci buraxılış), Bakı, 2013, s.145-158
 8. Qeyri-müəyyənlik və onun bəlağətlə əlaqəsi // Dil və ədəbiyyat 2 (86) Bakı, 2013, s.79-82
 9. Sami dillərində (ərəb və ibri dillərində) müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik məsələsi // “Azərbaycan Şərqşünaslıq elminin inkişaf yolları” görkəmli şərqşünas alim, akademik Vasim Məmmədəliyevin anadan olmasının 70 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. Bakı – 2013. s. 117-119

**«СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИЙ
ОПРЕДЕЛЁННОСТИ И НЕОПРЕДЕЛЁННОСТИ В
АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ И ИВРИТЕ»**

РЕЗЮМЕ

В данную диссертацию входит введение, три главы, заключение и список использованной литературы.

Во **«Введении»** обосновывается актуальность темы исследования, степень её разработанности.

Настоящая диссертация посвящена сравнительному анализу двух родственных языков, которыми являются арабский и иврит. В процессе сравнительного анализа целью исследования явилось определение понятия определённости и неопределённости или определённости и неопределённости имён (или слов) с морфологической, синтаксической и семантической точки зрения. В исследовании нашли отражение изменения (изменения огласовок, как в арабском языке, так и в иврите, смещение ударений, ассимиляция букв и прочие изменения), происходящие в именах (или в словах) в состоянии определённости.

Первая глава называется **«Постановка проблемы неопределённости в общем языкознании и семитологии (на основе арабского языка и иврита)»**. В первом из четырёх параграфов первой главы отведено место, в основном, изучению семантических и формальных особенностей слов в состоянии определённости и неопределённости в теории традиционной арабской грамматики и у грамматиков-гебраистов (в гебраистике). Второй параграф первой главы посвящён категории неопределённости, и предоставляемой ею красоте риторики (балагат). В третьем параграфе первой главы повествуется об объектах балагата в категории неопределённости. Здесь, на примерах аятов Корана и отрывков из Торы раскрывается сущность проблемы, приносится ясность в позицию Замахшари, высказанную по этому вопросу. В четвёртом параграфе первой главы рассматривается проблема неопределённости и танвина. Повествуя о неопределённости, одной из первых на ум приходит и притягивает внимание проблема танвина. Танвин выражается знаком огласовки, прибавляемой в конце к словам именной группы.

Вторая глава диссертации называется **«Определённость и неопределённость как два компонента одной категории»**. Она состоит из двух параграфов. В первом параграфе раскрывается сущность компонентов. Здесь рассматриваются суждения традиционных арабских грамматиков, еврейских учёных, а также, европейских семитологов, высказывается мысль о возможности вынесения общего мнения по проблеме определённости и неопределённости.

Второй параграф второй главы рассматривает составное место компонентов. Здесь, на основе примеров, рассмотрены мнения о присутствии или отсутствии определённости и неопределённости в составе идафы и установлено, что в иврите и в арабском языке пребывание идафы в состоянии определённости или неопределённости зависит от второй части изафетной связки. То есть, если вторая часть идафы находится в состоянии определённости, то связка в целом, считается в состоянии определённости, и наоборот, если вторая часть идафы – без артикля, то связка находится в состоянии неопределённости.

Третья глава исследования названа **«Способы выражения определённости в арабском языке и иврите»**. Она состоит из четырёх параграфов. В первом параграфе третьей главы рассматривается проблема выражения определённости путём добавления к началу слов (имён) артикля **ال** и образовании двух компонентов из **ال** и **ال**, где ведущей частью этого артикля считается **ال**. Во втором параграфе третьей главы повествуется об употреблении слитных местоимений в арабском языке и иврите с существительными и приставками, соответственно правилам. В третьем параграфе третьей главы разъясняется об употреблении существительных в составной части словесной конструкции в арабском языке и иврите. В четвёртом параграфе третьей главы говорится о связи определённости с риторикой (балагат) в арабском языке и иврите.

В «Заключении» диссертации подводятся итоги исследования и обобщаются её основные научные выводы.

COMPARATIVE ANALYSIS OF DEFINITENESS AND INDEFINITENESS CATEGORIES IN ARABIC AND HEBREW

ABSTRACT

The research work consists of introduction, three chapters, conclusion and references.

Introduction of the research work presents substantiation of topicality and the studies realized in this topic.

The research work is dedicated to comparative analysis of two related languages – Arabic and Hebrew. Purpose of the research in this comparative analysis was determination of definiteness and indefiniteness concepts, as well as determination of definiteness and indefiniteness of words from morphological, syntactic and semantic points of view. Changes in words when used in definiteness (changes in Arabic and Hebrew diacritic marks, stress, assimilations of letters and etc.) have been reflected in the research work.

The first chapter is named “**Statement of the Question of Indefiniteness in General Linguistics and Semitology (on the basis of Arabic and Hebrew)**” and consists of four paragraphs. The first paragraph presents information on ways of approach to indefiniteness and definiteness in traditional Arab grammar, as well as the approaches of Hebraists to semantic and formal features of definite and indefinite words.

The second paragraph of the first chapter has been dedicated to indefiniteness and its eloquence.

The third paragraph has been dedicated to eloquence targets of indefiniteness. Here, the author gives examples from the Koran and the Torah, explains ideas of Zamakhshari on the topic.

The fourth paragraph of the chapter presents explanation on indefiniteness and tanwin, which immediately draws attention while indefiniteness is the subject of study. Tanwin is the diacritic marks added to the end of nouns, adjectives and etc.

The second chapter of the research work is named “**Definiteness and Indefiniteness as Two Components of one Category**” and consists of two paragraphs. The first paragraph presents information on main point of these components. The author has reviewed ideas of traditional Arab grammarians, Jewish scholars and European semitologists and studies the

ways that would allow concluding a final general statement on definiteness and indefiniteness.

The second paragraph of the chapter is about the role of these components in postpositional attributive group. Ideas on indefiniteness in postpositional attributive group in Arabic and Hebrew are followed by examples and it was emphasized that in these languages definiteness and indefiniteness of the group depends on the second part. That is to say, if the second part of the group is definite, the whole group is definite and if the second part of the group is indefinite, the whole group is definite.

Named “**The ways of Expression of Definiteness in Arabic and Hebrew**” the third chapter of the research work consists of four paragraphs. The first paragraph studies ال article ل – two components of definiteness and specially, the main part of the article – ل.

The second paragraph studies the use of pronouns with prepositions in accordance with respective rules.

The third paragraph is about the use of nouns in postpositional attributive group in Arabic and Hebrew.

Finally, the fourth paragraph presents information on relation of definiteness with eloquence.

Conclusions and results of the research work have been presented in the **Conclusion** part, where main scientific provisions have been generalized.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ТЕЙМУР ГОЧА ОГЛЫ САДЫГОВ

**“СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИИ
ОПРЕДЕЛЕННОСТИ И НЕ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ В
АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ И В ИВРИТЕ”**

5704.01 – Теория языка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2014

